

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

130:1 • 2010

En osynliggjord proteströrelse

Magnus Olofsson, *Tullbergiska rörelsen: striden om den skånska frälsejorden 1867–1869* (Lund: Sekel 2008). 391 s. (Summary in English: The Tullberg movement: the conflict over property rights and aristocratic estates in Scania, 1867–1869.)

Den 16 februari 1869 greps den före detta korpralen och bondeadvokaten Samuel Tullberg vid gården Tranebygget i Skåne. Gripandet var dramatiskt. Skott avlossades och några dagar senare fördes Tullberg, slagen i kedjor och i hemlighet, till Malmö. Så småningom anklagades han för bedrägeri, men frikändes. Varför greps Tullberg och vad föranledde myndigheternas starka oro? Detta är några frågor som lundahistorikern Magnus Olofsson behandlar i en avhandling om den så kallade tullbergiska rörelsen och striden om den skånska frälsejorden: "Den här avhandlingen handlar om upprinnelsen till dessa dramatiska händelser, tullbergiska rörelsen, den största, mest utdragna och dramatiska kamp om jordäganderätt i svensk historia, och om de människor som deltog i den" (s. 12). Det är dock en avhandling som inte enbart behandlar en lokal eller regional företeelse: med utgångspunkt i det konkreta fallet belyses övergripande frågor. Avhandlingen syftar "är att undersöka Tullbergiska rörelsen ur ett social- och kulturhistoriskt perspektiv för att synliggöra deltagarnas handlingar och tankar; att ringa in dem i socialt hänseende och att rekonstruera deras föreställningar, en sedan länge försvunnen folklig kultur" (s. 30). Syftet åtföljs av tre frågeställningar: att undersöka deltagarnas sociala bakgrund, att undersöka de metoder som deltagarna använde sig av samt att studera eller rekonstruera deras kulturella föreställningar (s. 31).

Frågeställning två och tre är relaterade till en viktig målsättning i avhandlingen. Olofsson vill undersöka om rörelsen rymde element som var formade i ett modernt, radikalt tankegods eller om det fanns äldre, konservativa och tillbakablickande drag. På så sätt är också historisk förändring ett perspektiv i studien.

Avhandlingen rymmer även en serie kunskapsmål. Olofsson menar att rörelsen har glömts bort i svensk historieskrivning, trots att det är den mest omfattande och segdragna konflikten i svensk 1800-talshistoria och trots att den är av stor betydelse i det sydsvenska godsväsendets historia (s. 14). Här avser Olofsson att fylla två kunskapsluckor – dels om rörelsen som sådan, dels om godsens historia. I relation till syftet rymmer avhandlingen ytterligare ett helt avgörande kunskapsmål: Olofsson menar att det är svårt att finna undersökningar av 1800-talets folkliga kultur (s. 21) och avhandlingen ska bidra med kunskap om detta fält. Utöver denna ambition vill Olofsson också

problematisera svensk historieskrivning, som han anser vara allt för konsensuspräglad.

Även i teoretisk mening ska avhandlingen tillföra något nytt. Med inspiration från Lawrence Stone, George Rudé, Eric Hobsbawm, Edward Palmer Thompson och Charles Tilly vill Olofsson lansera ett kulturhistoriskt perspektiv som inte nått det erkännande som det anses förtjäna i Sverige. Viktiga beståndsdelar i detta perspektiv är att "gemene man" lyfts fram som en rationell aktör i historiska processer samt att detta aktörskap formas i en dialektik mellan kulturella föreställningsvärldar och de ekonomiska eller politiska villkor som påverkar människors vardag.

Ett imponerande stort och tidigare oanvänt material används i avhandlingen, bland annat rättegångshandlingar, brev och rapporter, motioner och petitioner, men även tidningsmaterial. Metodologiskt definieras avhandlingen som ett "tolkande projekt", vilket dock framstår som ett något otydligt och outvecklat metodologiskt grepp. För att rekonstruera den folkliga kulturen relateras materialet till det omgivande samhället och tidigare forskning. Utöver denna övergripande metod används källkritik fortlöpande.

Det är således en avhandling med många målsättningar och höga ambitioner. Olofsson vill öka kunskapen om tullbergiska rörelsen (eftersom den är understuderad), skapa kunskap om en folklig kultur (som inte tidigare har studerats), studera förändring genom att jämföra tullbergiska rörelsen med tidigare svenska och europeiska protester, bidra till kunskapen om svensk historia i syfte att ifrågasätta konsensusbilden samt lansera och vidareutveckla kulturhistoriska perspektiv som inte tidigare använts i någon större utsträckning i Sverige.

Dispositionsmässigt rör sig avhandlingen från två inledande bakgrundskapitel (2–3) till mer analyserande kapitel (4–7). I kapitel 2 undersöks om tullbergiska rörelsen hade något gemensamt med äldre konflikter mellan arrendatorer och godsägare. Utöver detta skildras hur rörelsen spreds i tid och rum. Syftet med kapitel 3 är att ge "en konkret social bakgrund [till] deltagarnas handlingar, argument och föreställningar" (s. 59). I kapitlet undersöks rörelsens numerära omfattning samt dess sociala sammansättning och organisation. Med kapitel 4 når författaren fram till det första av fyra kapitel som utgör avhandlingens kärna. Med hjälp av Charles Tilly görs en skiss över var Sverige befann sig avseende äldre och nyare konfliktrepertoarer. I kapitel 5–7 fångar Olofsson "in deltagarnas föreställningar och tankar" (s. 147) och i kapitel 5 är jorden i fokus: "Vilka föreställningar och berättelser var jorden omgiven av?" (s. 147). I kapitel 6 undersöks hur deltagarna i tullbergiska rörelsen definierade sig själva i relation till samhället. Olofsson är intresserad av "vilka ord de använde och vilka kategorier de tänkte i" (s. 181). I kapitel 7 fokuseras i vilken utsträckning "tankar och föreställningar ur elitkulturen" ingick i den folkliga kulturen såsom denna kom till uttryck i proteströrelsen (s. 225).

Som nämnts är det en mycket ambitiös avhandling, men rör författaren båten i land?

Enligt Olofsson är bilden av tullbergiska rörelsen förenklad i tidigare forskning. Förvisso har man noterat att det handlade om jordäganderätt, men den sociala komplexitet som rymdes i rörelsen har undgått tidigare forskning, något som Olofsson råder bot på. Ett annat viktigt resultat är att Tullberg själv tonas ned. Han anses ha spelat en viktig roll i textproduktionen, men rörelsen stod och föll inte med honom. Han reproducerade sådant som sagts tidigare och "försåg tidigare föreställningar och argument med ett kvasi-juridiskt utanverk [...] De berättelser, argument och föreställningar som framfördes i inlagorna var deltagarnas" (s. 236). Ytterligare en slutsats är att tullbergiska rörelsen inte styrdes eller organiserades på ett övergripande plan: den var splittrad i tid och rum. Författaren menar att det inte var *en* strid utan flera "mer eller mindre samtidiga, lokala strider" (s. 236).

Med inspiration från Charles Tilly visar Olofsson även att rörelsen rymde en bred konfliktrepertoar som indikerar "att tullbergiska rörelsen inte var en revolt av det gamla slaget" (s. 237). Arbetsnedläggelser, rätttegångar och att gå till kungs hade förekommit tidigare. Det nya var möjligheten att "verka i en medborgerlig offentlighet, att organisera sig politiskt inom ramarna för associationsväsendet och den framväxande partipolitiken" (s. 243). Men rörelsen var inte heller en modern folkrörelse eftersom den inte baserades på politisk ideologi.

Även deltagarnas föreställningar om jorden visar sig vara en blandning mellan gammalt och nytt. Det fanns en "rik uppsättning föreställningar och berättelser som omgav frälsejorden". Detta var: "ett resultat av att en stor andel av Skånes befolkning sedan medeltiden hade varit frälsebönder. Deras erfarenheter av det hade lämnat djupa avtryck i den folkliga kulturen" (s. 238). Men deltagarnas vilja att förvandla gårdarna till skattehemman följde också en "kulturell logik" som var kopplad till färska erfarenheter av att bli ifråntagna mark och intryck av att skattebönder hade det bättre ställt (s. 239).

Det var inte bara jorden som omgavs av kulturella föreställningar. De protesterande hade också bestämda uppfattningar om samhället och förekomsten av ett socialt kontrakt. De texter som deltagarna lämnat efter sig "visar att de hade en tydlig bild av vilka grupper det var som hade slutit det sociala kontraktet och hur det var konstruerat". De definierade sig själva som "bönder" eller "folket" (s. 240), och överheten ansågs ha misslyckats med att fullgöra sina plikter. Man menade därmed att kontraktet hade brutits vilket legitimerade deras krav (s. 241). Här menar Olofsson att deltagarnas tankar och berättelser byggde på en tankefigur som sträckte sig tillbaka till medeltiden: "Sveriges politiska och sociala omgestaltning under det halvsekel som föregick tullbergiska rörelsen hade ännu inte svept bort tankeelement som kan sägas ha ingått i en

månghundraårig och delvis gemensam europeisk folklig kultur” (s. 242). Detta till trots menar Olofsson inte att tiden hade stått still: ”det de ville ha var något relativt nytt, nämligen en jordäganderätt av ett slag som vuxit fram och etablerats först under 1700-talet. I själva verket var deras tillbakablickande varken traditionellt eller konservativt, det var framtidsinriktat och omstörtande” (s. 243).

Slutligen fanns det en blandning mellan folklig kultur och elitkultur som kom till uttryck i olika texter som producerades av rörelsen. Olofsson menar att det fanns två språk: ett tullbergskt som framför allt klädde gamla tankar i nya kläder och ett icke-tullbergskt som lånade inspiration från elitkulturen – en samtida debatt och akademisk kultur (s. 244).

I relation till godsens historia menar Olofsson att rörelsen ”var ett sista kapitel i en tvåhundraårig historia om sociala konflikter mellan arrendatorer och godsägare på den skånska landsbygden” (s. 245). Dock såg konflikterna annorlunda ut: de gick från att ha handlat om arrendenas storlek till att handla om jordäganderätt.

I kampen om jordägandet kom folkliga föreställningar om att frälsejorden egentligen var kronojord att användas i en ”protest- eller motkultur” (s. 247). Deltagarna skapade en motideologi. I det sammanhanget använder Olofsson termen *hidden transcripts*, ett viktigt begrepp som översätts med ”dold motkultur” (s. 248). Olofsson menar att konflikterna på den skånska landsbygden skall ”ses som grundade i ett sydsvenskt hidden transcript, en sydsvensk motkultur” och det ”skånska godsväsendets sociala och kulturella historia under 1700 och 1800-talet går inte att förstå om den motkulturen inte tas i beaktande” (s. 248).

I ett europeiskt perspektiv var tullbergiska rörelsen inte unik. Kapitalismens framväxt ledde till många olika slags konflikter i Europa (s. 249), och proteströrelsen anses vara en del av det europeiska mönstret. Samtidigt var den annorlunda genom att vara förankrad i en gammal folklig kultur och långt ifrån ”det samtida politiska och ekonomiska samtalet” (s. 250).

I relation till debatten om svensk historia som konsensus- eller konfliktfylld bidrar Olofsson med ytterligare en pusselbit. En bild är att Sverige utvecklades till en modern demokrati utan några större konflikter på vägen. I denna bild passar inte bråk och politiska protester in, vilket anses vara en anledning till att tullbergiska rörelsen osynliggjorts: ”Arbetarrörelsen och socialdemokratin har skymt sikten för en livaktig radikal tradition som satte skräck i etablisemanget i flera årtionden vid 1800-talets mitt” (s. 256). Genom att synliggöra denna tradition tillför Olofsson ny kunskap om svensk historia och demokratis successiva framväxt.

Sammanfattningsvis är det rimligt att påstå att Olofssons kunskapsmål, att skapa en annan och djupare förståelse av tullbergiska rörelsen som sådan,

kan sägas vara uppfyllt. Även målen att bidra med mer kunskap kring godsens historia och att bidra till en problematiserad bild av svensk politisk historia uppfylls.

I en så ambitiöst upplagd avhandling som Olofssons finns det emellertid också en del aspekter som inte fördjupas eller problematiseras. Det är exempelvis tveksamt om materialet kring tullbergiska rörelsen ger författaren en rimlig möjlighet att belysa det övergripande syftet, som tycks vara att rekonstruera en folklig kultur. Ja, kanske kan man ifrågasätta om författaren har valt rätt syfte. Om syftet är att studera folklig kultur saknas nämligen en hel ämnesdisciplin i författarens redogörelse för tidigare forskning. Folklivsforskningen, numera etnologi och folkloristik, etablerades i syfte att fånga – just det – den försvinnande folkliga kulturen på landsbygden under 1800-talet. Man intresserade sig för plogar och andra ting, men också sedvänjor, traditioner, ritualer och trosföreställningar av olika slag. När Olofsson påstår att det saknas forskning om detta område är han således ute på mycket tunn is, och hans bidrag blir därmed ytterst svårbedömt.

I relation till syftet och den folkliga kulturen finns ytterligare ett problem. I avhandlingen förekommer en rad viktiga begrepp, varav "kultur" är ett. Olofsson uppfattar kultur "som något komplext och omstritt, präglad av konflikt" (s. 24). Kultur förändras och förhandlas när de samhällliga villkor människor lever under förändras, eller när människor i politisk kamp använder kultur. Huruvida det är möjligt att med utgångspunkt i ett sådant kulturbegrepp studera en "försvunnen" folklig kultur borde ha diskuterats något mer utförligt än vad som sker. Är det möjligt att tala om kontinuitet tillbaka till medeltiden med utgångspunkt i ett sådant kulturbegrepp? Är det möjligt att tala om en gemensam europeisk folklig kultur? Är det möjligt att, vilket Olofsson gör, tala om robusta kulturer eller kulturer som dör? Här hade avhandlingen mått bra av fördjupade diskussioner.

Ambitionen att studera folklig kultur försvåras dessutom av att Tullberg har satt sin prägel på större delen av materialet. Trots det menar Olofsson att det är möjligt att utläsa något om folklig kultur. Detta ställningstagande är kopplat till en tanke om att människor är rationella: man skriver inte under eller följer en på förhand upprättad mall om man inte tror på innehållet (s. 29). Detta argument hade möjligtvis varit möjligt att acceptera om vi visste vilka som deltog i rörelsen. Tyvärr är majoriteten av deltagarna okända för Olofsson. Trots det väljer han, utan att problematisera saken, benämna dem proletärer med gemensamma erfarenheter och målsättningar.

Vid sidan av kultur utgör begreppet rörelse en betydelsefull nerv i avhandlingen. Olofsson utgår från Charles Tillys strikta definition, något som möjliggör en undersökning av förändring och variation i tid och rum av så kallade konfliktrepertoarer. Samtidigt väljs andra definitioner bort eftersom

materialet, enligt Olofsson, inte tillåter operationalisering av dem. Studien påstås således inte handla om vare sig mobilisering eller identitet (s. 24). Detta är emellertid ett något problematiskt ställningstagande som borde diskuteras mer ingående, inte minst eftersom avhandlingens empiriska kapitel i inte ringa utsträckning kan läsas som just mobiliserings- eller identitetshistoria. Begrepp såsom allianser, nät, socialt kapital, organisation, formell organisation, sammanhållen organisation och organisatorisk enhet återkommer nämligen i texten – oftast utan att diskuteras.

Trots att det förekommer en tveksamhet i syftesformuleringen och trots att materialet är mycket problematiskt i relation till avhandlingens övergripande syfte är studien läsvärd. Det material som använts är stort och mångsidigt, men Olofsson förmår presentera detta utan att läsaren tappar överblicken. Författaren använder dessutom ett kulturhistoriskt perspektiv som använts i begränsad omfattning inom forskningen, åtminstone den som bedrivs av svenska historiker. På ett spännande vis diskuterar han människors vilja och förmåga att åstadkomma förändring med utgångspunkt i gjorda erfarenheter och kulturella föreställningar. Genom att problematisera den konsensuspräglade svenska historieskrivningen drar Olofsson dessutom ett strå till en växande stack av alternativa historier.

Det må vara tveksamt om Olofsson förmår undersöka folklig kultur genom att fokusera på tullbergiska rörelsen. Däremot förmedlas definitivt ny kunskap om protesterörelsens sociala sammansättning, spridning och de konfliktreper-toarer som användes. Inte minst intressant är den kulturella kreativiteten genom vilken deltagarna blandade gamla traditioner med nya politiska vanor. Det är stort så.

*Fredrik Nilsson**

* Fakultetsopponent